

“KRAGEN VED NOK HVAD SOE DEN SKAL RIDE PAA”

FRUENTIMMER-TIDENDEN OG TRYKKEFRIHEDENS FØRSTE DEBAT

■ ULRIK LANGEN

Trykkefrihedsperioden indrammes formelt af to datoer. Den 14. september 1770 udsendtes det reskript, der fjernede den hidtidige forhåndscensur og indførte ubetinget skrive- og trykkefrihed i Danmark-Norge, mens reskriptet af 20. oktober 1773 knæsatte en række restriktioner, der reelt førte til en væsentlig indskrænkning af trykkefriheden, selvom forhåndscensuren ikke blev genindført.

Som det første land i verden indførte Danmark-Norge fra den ene dag til anden ubetinget ytringsfrihed. Men hvordan indledtes perioden i praksis? Hvordan kan man iagttage overgangen fra en offentlighed underlagt censur og en ny offentlighed bygget på fuldstændig trykkefrihed? Ændringen kan studeres i *Fruentimmer-Tidenden*, der var et af de tidsskrifter, hvis udgivelse påbegyndtes nogle år inden skrivefrihedens indførelse og vedblev at udkomme et stykke ind i trykkefrihedsperioden. Tidsskriftet forandrede sig med trykkefriheden og omlagdes til slut for at tilpasse sig den ny offentlighed. Dertil var der det særlige, at tidsskriftet eksplisit erklærede at være skrevet *til* kvinder og – i teorien – *af* kvinder. Hvilken betydning havde trykkefrihedens indførelse for denne redaktionelle linje?

Jeg vil i det følgende undersøge en hidtil overset debat, der startede i *Fruentimmer-Tidenden*, og som er særligt illustrativ for overgangen til trykkefrihed. Den er præget af de første spæde forsøg med den nye frihed og afspejler – eller snarere skaber – samtidig forestillinger om et kvindeligt publikum og førtes af to mandlige skribenter, der brugte fiktive kvindelige forfatterstemmer. Denne trykkefrihedsperiodens første meningsudveksling udspillede sig som en diskussion om køn og moral, men handlede også om selve hensigten med trykkefriheden, dvs. hvilken type skrifter og hvilket indhold, der burde eller ikke burde udsendes for “at angribe Misbruge og lægge Fordomme for Dagen”, som det hed i trykkefrihedsreskriptet.¹

---

1 Reskriptet lød i sin helhed: “Vi holde fuldkommelige for, at det er saavel skadeligt for Sandheds upartiske Undersøgning, som og hinderligt i at oplyse de ældre Tidens Vildfarelser og Fordomme, naar redeligen sindede og for det almindelige Vel samt deres Medborgeres sande Bedste nidkjære Patrioter skulle formedelst Persons Anseelse, Befalinger eller forudfattede Meninger skrækkes fra eller forhindres at skrive frit, efter deres Indsigt, Samvittighed og Overbevisning, samt at angribe Misbruge og lægge Fordomme for Dagen; og

TRYKKEFRIHEDSPERIODEN

Frem til trykkefrihedens indførelse i september 1770 var det Danske Lovs bestemmelser, der satte rammerne for den trykte offentlighed. I princippet skulle alle skrifter forhåndsgodkendes af professorerne på Københavns Universitet, inden trykkere og boghandlere sendte dem på markedet. Overtrædelser kunne medføre drakoniske straffe. Censorerne var især opmærksomme på omtalen af religiøse og politiske forhold, ligesom de var på udkig efter paskviller og ærerørig skrifter. Trods lovgivningens strenge formuleringer var der i praksis åbninger i censuren. De lærde kunne uden problemer erhverve sig uzensurerede skrifter, ligesom en del småtryk og viser sivede ud på markedet uden at have været forbi censorerne.² I 1755 åbnedes desuden for undersåtternes kritiske deltagelse i den samfundsøkonomiske debat med bidrag til *Danmarks og Norges Oeconomiske Magazin* (1757-64).³ Men der var stadig tale om en af statsmagten fuldt ud kontrolleret offentlighed, indtil trykkefrihedsreskriptet ændrede vilkårene.⁴

Trykkefrihedsperioden har sit navn og sin periodeafgrænsning fra en i samtiden fremsat betragtning om den særlige tilstand, som offentligheden befandt sig i fra 14. september 1770 til 20. oktober 1773. Som Henrik Horstbøll har vist, var redaktøren af den løbende bibliografi *Fortegnelse over alle de Skrifter, som siden Trykkefriheden ere udkomne*, der udkom 1771-1773, den første til at indramme trykkefriheden som periode og således skabe en specifik litterær tidsregning. Samme forståelse ligger i embedsmanden Bolle W. Luxdorps indsamling og kategorisering af trykkefrihedsskrifterne, nemlig at det drejede sig om en slags undergrundslitteratur, der skyldte trykkefriheden sin eksistens og således også var kronologisk afgrænset.⁵

Også eftertiden har anskuet trykkefrihedsperioden en bloc – oftest fulgt af særdeles negative bedømmelser. Et af mange eksempler findes i *Illustreret Dansk Litteraturhistorie* fra 1902: "Intet Afsnit af vor Litteraturhistorie har seet et saadant Mylder af Forfattere skyde frem lig Svampe af Uvidenhedens og Umodenhedens sure Jordbund som den Sværm af Folkeforbedrere og politiske Raisonneurer, Trykkefrihedsperioden kaldte til Virksomhed".⁶ Perioden i sig selv – dette

---

Vi have i saadan Betragtning efter nøje Overlæg allernaadigst besluttet, udi Vores Riger og Lande i Almindelighed at tillade en uindskrænket Frihed for Bogtrykkerierne saaledes: at fra nu af skal ingen være pligtig eller forbunden til at lade sine Bøger og Skrifter, som han vil overgive til Trykken, underkaste den hidtil anordnede Censur og Approbation".

- 2 Om nuancerne i censuren og dens udøvelse, se Jakobsen: *Uanstændige, utilladelige og unyttige skrifter*.
- 3 Maliks: *Vilkår for offentlighed*.
- 4 Kontrollen med den dansk-norske offentlighed i perioden 1536-1814 er samlet beskrevet i Rian: *Sensuren i Danmark-Norge*, mens censurens historie frem til vore dage er behandlet i Mchangama og Stjernfelt: *MEN. Ytringsfrihedens historie*.
- 5 Horstbøll: 'Bolle Willum Luxdorps samling', 372 og 378; Horstbøll: 'Trykkefrihedens bogtrykkere og skribenter'.
- 6 P. Hansen: *Illustreret*, 33.

særlige "Afsnit af Vor Litteraturhistorie" – afgrænses og defineres af dens underlødige frembringelser.

Men hvornår og hvordan starter denne syndflod af smudslitteratur? Et anonymt digt skrevet før 14. september 1770 af Johannes Ewald til ære for udenrigsminister J.H.E. Bernstorff med titlen *Philet – en Fortælling* blev ved et tilfælde det første skrift, der så dagens lys efter trykkefrihedens indførelse. Derfor regnes digtet ikke for et trykkefrihedsskrift. I alle fremstillinger anføres derimod den såkaldte Philopatreias-debat som *den* litterære begivenhed, der satte damp under kedlerne.⁷ Under pseudonymet Philopatreias udsendte skribenten Jacob Christian Bie et skrift, der i utilsørede vendinger rettede alvorlige angreb mod godsejere for samfundsundergravende egeninteresse, mens prokuratorer og præster blev anklaget for embedsmisbrug og grådighed.⁸

Årsagen til at netop denne debat er fremhævet som trykkefrihedsperiodens egentlige indledning, hænger sammen med, at Philopatreias' skrift optræder som nr. 1 i den førnævnte *Fortegnelse over alle de Skrifter, som siden Trykkefriheden ere udkomne*, der dog kun er tilnærmelsesvis kronologisk. Også Luxdorps samling af trykkefrihedsskrifter indledes med Philopatreias' første skrift efterfulgt af de 62 skrifter, som den efterfølgende debat udgøres af. Det høje antal af skrifter har i sig selv givet Philopatreias-debatten førsterang. Dertil har emnerne i Philopatreias-debatten betydning for dens primat. Først med de mange pamfletter afledt af Philopatreias' skrift "begyndte der at aftegne sig en debatterende offentlighed, der tog forholdet mellem stat og borgere op til diskussion", som det hedder i *Dansk Litteraturhistorie*.⁹ Den vurdering er uløseligt knyttet til en forestilling om, hvad en debatterende offentlighed bør beskæftige sig med, dvs. en traditionel politisk opfattelse af offentlighedens beskaffenhed – her en diskussion om forholdet mellem stat og borgere. Endnu en årsag til at Philopatreias-debatten er fremhævet som den første, kan findes i, at forskningen har fokuseret på de selvstændige skrifter i trykkefrihedslitteraturen og undladt at undersøge trykkefrihedens indvirkning på de eksisterende tidsskrifter.

Philopatreias-debattens omfang og eftertidens idealiserede offentlighedsforestillinger har skygget for to indledende forsøg med trykkefriheden, der tog sin begyndelse, før Jacob Christian Bie satte sindene i kog. Den ene af disse debatter begyndte, da bryggeren Christian Bagge udsendte et harmdirrende skrift om magtmisbrug i bryggerlauget. Bagges skrift blev hurtigt fulgt af en række modsvær og gensvar og endte med en retssag.¹⁰

7 Holm: *Nogle Hovedtræk*, 28; Hansen: *Illustreret*, 332; Andersen: *Illustreret*, 648, Horstbøll: 'Bolle Willum Luxdorps', 380.

8 Om Bie, se Horstbøll: 'Anonymsiteten', 151-155.

9 Jensen et al. (red.): *Dansk Litteraturhistorie*, 284.

10 Bryggerfejden er undersøgt i Engel: *Ondsiget*.

Det andet forsøg med trykkefriheden udspillede sig som en meningsudveksling mellem en skribent i tidsskriftet *Fruentimmer-Tidenden*, der skrev under pseudonymet Den danske Argus, og en anonym forfatter til en serie ugeskrifter, der gik under titlen *Den danske Democrit-Heraclit*. Serien *Den danske Democrit-Heraclit* blev tidligt fejlagtigt dateret til 1771, hvilket muligvis er årsagen til, at den har været overset som en af trykkefrihedstidens allerførste udgivelser.¹¹ Sammenstødet mellem Den danske Argus og udgiveren af *Den danske Democrit-Heraclit* er som nævnt af særlig interesse, fordi det bidrager til den forsigtige start på den transformation af offentligheden, som trykkefriheden afstedkom.

Trykkefrihedsreskriptet ændrede vilkårene i offentligheden drastisk – i hvert fald for en tid. Den norske litteraturforsker Kjell Lars Berge har set trykkefrihedsperioden som indstiftende en ny kommunikativ orden; som et grundlag for udviklingen af en offentlig mening med nye genrer og nye deltagere, hvilket medførte nye regler og nye tekstnormer. Trykkefriheden afstedkom omfattende og hurtige testkulturelle forandringer og gav ikke kun mulighed for spredning af *viden*, hvilket lå indenfor trykkefrihedsreskriptets erklærede hensigt (dvs. imødegåelsen af “fordomme” og “vildfarelser”), men blev også katalysator for tilkendegivelsen af *meninger*.¹² Det sidste var ikke nødvendigvis en hensigt med reskriptet.

Berge lægger vægt på tekster, der kan betegnes som politiske. Men trykkefrihedsskrifternes emner og tilgange var i vid udstrækning meget andet og mere end gængs politiske. Derfor kan man med god mening tage udgangspunkt i den engelske historiker Brian Cowans skel mellem hhv. den normative og den praktiske offentlige sfære, dvs. mellem idealer for opførsel og kommunikation i det offentlige liv og de mere komplekse realiteter, der prægede hverdagslivet i det offentlige rum.¹³ Denne skelnen illustreres tydeligt i den store forskel mellem det offentlighedsideal, der blev formuleret i reskriptet om trykkefrihedens indførelse den 14. september 1770, og så selve indholdet, heftigheden og den sociale forankring i en stor del af de skrifter, der udkom i trykkefrihedsperioden. Netop dette forhold står centralt i det materiale, jeg undersøger i det følgende.

Den ny offentlighed konstitueredes af aktører – bogtrykkere, forfattere, læsere etc. Trykkefrihedens skrifter søgte ikke kun at påvirke læserne og skabe nye

11 Serien er dateret 1771 i Ehrencron-Müller: *Forfatterlexikon*, II, 115. I *Fortegnelse over alle de Skrifter, som siden Trykkefriheden ere udkomne* er den placeret langt senere end dens reelle udgivelsestidspunkt. Af *Fortegnelse paa alle de siden den allernaadigst forundte Trykkefrihed udkomne Skrifter, i den Orden de ere udkomne* (Thielo, 1771) og – som vi skal se – omtalen i *Fruentimmer-Tidenden* fremstår serien som noget af det allerførste, der så dagens lys efter trykkefrihedens indførelse. De fire første numre i serien er placeret som hhv. nr. 3, 6, 9 og 11, mens Philopatris' første skrift ligger som nr. 12 på Thieles fortegnelse.

12 Berge: 'Developing', 172-184. Forandringer i 1700-tallets offentlighed undersøges også i Worsøe-Schmidt: *1700-tallets danske forfattere*.

13 Cowan: 'What Was Masculine', 127-157.

publikumskulturer, men gav tillige mulighed for at nye forfatterroller kunne udvikle sig i et samspil med publikum. De forfattere, vil skal møde, præsenterede sig som stemmer i en slags konversation med læserne og hinanden.¹⁴ Der er således et performativt aspekt forbundet med trykkefrihedsforfatternes praksis – ikke mindst i de tilfælde, hvor afsenderpositionen var forbundet med pseudonymitet, eller hvor forfatteren talte gennem et personificeret stedfortrædende talerør. Fiktive tekstpersonligheder blev opfundet til specifik brug i tidsskrifter og trykkefrihedsskrifter for at spille en meningsdannende rolle for læserne.¹⁵ Performativitet er et temmelig vidtfavnende begreb, der har været anvendt i kulturhistoriske studier i så stort et omfang, at man kan tale om en performativ vending.¹⁶ I denne artikel bruges begrebet til at skildre de roller, som forfatterne skabte og påtog sig for at henvende sig til forskellige læsergrupper og for at afprøve den ny offentligheds muligheder.

KVINDER I OFFENTLIGHEDEN

Tidsskriftet *Fruentimmer-Tidenden* eller *Fredags-Selskabet* lagde sig i en allerede etableret tradition for udgivelser rettet mod et kvindeligt publikum. Før trykkefrihedens indførelse kom kvinders – fiktive og reelle – tilstedeværelse som age-rende, læsende og skrivende individer i den dansk-norske offentlighed primært til udtryk i dannelseslitteratur og moralske tidsskrifter inspireret af de engelske spectator-tidsskrifter.¹⁷ Spectator-tidsskrifterne blev i begyndelsen af århundredet lanceret af Joseph Addison og Richard Steele i London med tidsskrifterne *The Tatler*, *The Spectator* og *The Guardian*. Hensigten var, som det blev formuleret i *The Spectator*, at bringe filosofien fra bogskabene, bibliotekerne og universiteterne til "klubberne og forsamlingerne, til the-bordene og kaffehusene".¹⁸ Gennem tidsskriftets essays skulle læserne forsynes med samtaleemner og moralske overvejelser på baggrund af den fiktive fortæller Mr. Spectators iagttagelser af sociale omgangsformer, skikke og daglig praksis.¹⁹ Der opstod hurtigt kvindelige pendanter som *The Female Spectator* (skrevet af Eliza Heywood) og *The Female Tatler*.

14 Om nye forfatterroller i trykkefrihedsperioden se Horstbøll: 'Anonymiteten', passim.

15 Fiktive tekstpersonligheder (*eidolons*) behandles udførligt i Powell: *Performing Authorship*.

16 Burke: 'Performing History', 35-52.

17 I denne artikel nævnes kun tidsskrifterne, ikke dannelseslitteraturen. Den moralske litteratur for kvinder (skrevet af mænd) udkom ofte som samlinger, men ikke som regulære tidsskrifter. Se f.eks. Carl August Thielo: *Den borgerlige Hovmesterinde eller en Samling af moralske, kritiske og oeconomiske Tanker for Fruentimmerne* (1759) og Pierre-Joseph Boudier de Villemert: *Fruentimmerets Ven* (1761), der var en oversættelse af en fransk bestseller.

18 *The Spectator*, nr. 10, 12. marts 1711.

19 I en nyere dansk analyse af den engelske spectator-tradition er det blevet fremhævet, at man gennem tidsskriftteksternes genre søgte at skabe afstand til den offentlighed, hvor politiske interesser og passioner regerede og skabte forbitrelse. Læserne skulle i stedet di-verteres med emner, der kunne diskuteres, uden at sindene kom i kog. Se Nexø: *Ikke de voldsomme*.

Spectator-modellen opnåede øjeblikkelig popularitet og blev op gennem århundredet efterlignet og videreudviklet i nationale udgaver uden for Storbritannien.²⁰ En dansk oversættelse af *The Spectator* så dagens lys i 1742-43, men salget var tilsyneladende ikke overvældende, hvorfor udgivelsen stoppede ved nr. 169.²¹ Derimod udsendtes det første originalt dansksprogede spectator-tidsskrift året efter (1744). I *Den danske Spectator samt Sande- og Granskningsmand*, der blev udgivet af studenten Jørgen Riis i 1744-45, var især københavnske kvinder (og deres skrantende idealer for opførsel) et yndet emne. Kvinder kom også til orde, men i fingeret form, som eksempelvis da Riis' angreb på det moderne ægteskab affødte et vredt svar fra en kvinde.²²

Den kvindelige afsenderpersona var derimod helt central i det fransksprogede tidsskrift *La Spectatrice danoise, ou l'Aspasie moderne*, der blev udgivet af forfatteren L.-A. de la Beaumelle i perioden 1748-50 under hans ophold i København. Som tidsskriftets navn indikerede, var der tale om en kvindelig afsenderfigur i spectator-genren, mens tidsskriftets indhold henvendte sig til begge køn med moralske essays, der tog udgangspunkt i erfaringer og oplevede situationer – skrevet af en mand under kvindeligt navn.²³

Fra midten af århundredet indtrådte en forandring i publikumsopfattelsen hos tidsskrifterne, der havde betydning for etableringen af udgivelser som *Fruentimmer-Tidenden*. Læserne blev mere krævende og indsendte klager eller opfordringer til tidsskrifterne om at bringe mere eller mindre af dette eller hint. Det betød, at tidsskrifterne måtte være parate til hele tiden af ændre og tilpasse stoffet efter krav fra publikum. Redaktørernes forhold til læserønskerne kan ses som en forhandling om, hvad det enkelte tidsskrift mere specifikt burde indeholde, og hvordan tidsskriftgenren mere generelt kunne udvikles. Samtidig kunne redaktøren iscenesætte sig som publikums talsperson, som et medie for læsernes stemmer, og dermed vinde legitimitet og vække begejstring.²⁴

I spectator-tidsskriftet *Den patriotiske Tilskuere* (1761-63) var omdrejningspunkt en fiktiv klub bestående af repræsentanter for de fire stænder, der således kunne udveksle synspunkter og ræsonnementer fra forskellige sociale vinkler.²⁵ Selvom klubben alene bestod af mænd, optrådte kvinder i tidsskriftet som deltagere i offentligheden i forskellige former. Det kunne være som en kvinde med hvem redaktøren havde haft en samtale, hvorigennem en moralsk fortælling udfoldedes fra et kvindeligt perspektiv eller med kvinder (og mænd) som målgruppe. Gennem skildringen af samtalen optrådte redaktøren som en slags medie for

20 Pallares-Burke: 'The Spectator', 142-159.

21 Worsøe-Schmidt: 'Spectators in Denmark', 23-34.

22 Mai et al.: *Nordisk kvindelitteraturhistorie*, 442; Worsøe-Schmidt: 'Spectators', 28.

23 Krefting: 'Feminine forkledninger', 37-60.

24 Om forandring i publikumsopfattelsen og krav fra publikum, se Krefting, Nøding og Ringvej: *En pokkers skrivesyge*, 192-193.

25 Om *Den patriotiske Tilskuere*, se eksempelvis Nøding: 'Lysthusets diskurs', 350.

en kvindelig stemme, der ikke selv ønskede at skrive, men alligevel kommunikere en fortælling, en morale eller en skildring af kvinders vilkår.²⁶ Fra nr. 26 introducerer tilskueren dog på opfordring af en kvindelig læser, "Arabella", et selskab af fruentimmer, der skal holde øje med skrifter af særlig interesse for kvinder, og også dukker op i senere numre, dog uden den helt store gennemslagskraft.²⁷

Der kunne også være tale om gengivelse af læserbreve til redaktøren, hvor en kvindelig læser kommenterede tidsskriftets indhold og gerne kom med anvisninger til, hvordan redaktøren kunne nå flere kvinder gennem en mere opmærksom tilrettelæggelse af form og indhold. Et eksempel er et svar til en kvindelig læser, der klagede over, at artiklerne i tidsskriftet ikke levede op til forventninger om at blive underholdt.²⁸ Det er dog uvist, om der stod virkeligt eksisterende kvinder bag de figurer, der præsenteredes – især læserbrevsskribenterne. Læserbreve havde været en integreret del af europæisk tidsskriftskultur siden den spæde start i 1600-tallet, og den særlige spørgsmål-svar-stil, hvor læsere spurgte og udgivere svarede, blev et etableret element i tidsskrifternes opbygning. En stor del af læserbrevene var dog fiktive.²⁹

Det var ikke tilfældigt, at tidsskriftskribenter og -redaktører ofte valgte læserbrevet eller det ordinære brev som form. Med brevformen blev fiktive tekster forlenet med en aura af autenticitet. Man kunne foregive, at brevene så at sige udsprang af dagliglivet eller af personlige overvejelser. Brevet befinder sig i et grænseland mellem virkelighed og fiktion, og der blev netop spillet på den dobbelthed, at det trykte brev både kunne være forfattet af en virkelig person eller en opdigtet brevsriver, ligesom begivenhederne, der refereredes til, både kunne have fundet sted eller være fiktive. At virkelige breve almindeligvis blev læst op for venner og familie, der nødvendigvis ikke kendte brevsriveren personligt, gav endnu en dimension til det trykte brev. At læse et brev i et tidsskrift kunne sammenlignes med at høre et brev oplæst hos nogle bekendte.³⁰ Brevformen skulle også blive flittigt anvendt i trykkefrihedsskrifterne.

FRUENTIMMER-TIDENDEN

I august 1767 påbegyndtes udgivelsen af tidsskriftet *Fruentimmer-Tidenden eller Fredags-Selskabet*. Tidsskriftet udkom ugentligt med otte sider i kvart. Skribenter blev opfordret til at indsende deres "nyttige og fornøylige Afhandlinger og Haandskrivter" og få dem publiceret "uden at søge Forlæggere dertil". Så snart man havde fået sit indsendte bidrag trykt, kunne man afhente betaling på Adres-

26 Mai (red.): *Moralske Fortællinger*, 10-40.

27 *Den patriotiske Tilskuer*, 26, 17. april 1761; *Den patriotiske Tilskuer*, 27, 20. april 1761. Se også *Den patriotiske Tilskuer*, 37, 25. maj 1761.

28 Nøding: 'Lysthusets diskurs', 350.

29 Krefting et al.: *En pokkers skrivesyge*, 195.

30 Om brevformen se Mai: *Moralske*, 233; Forselius: *God dag*, 131-144.

sekantoret, der stod bag udgivelsen.³¹ Den driftige agent Hans Holck havde i 1759 overtaget privilegiet på at drive et adressekontor i København, og i den følgende årrække udgav han foruden *Adresseavisen* en lang andre publikationer, bl.a. det af filologen Jacob Baden redigerede litteraturtidsskrift *Kritisk Journal*.

Som i *Den patriotiske Tilskuer* udgjordes fortællerstemmerne i *Fruentimmer-Tidenden* af repræsentative figurer, denne gang af hele to selskaber og en såkaldt samler, dvs. en redaktørlignende figur. Det ene selskab bestod af seks kvinder, som ved "Læsning, Betragtning og Øvelse" havde skærpet de gaver, naturen havde forsynet dem med. De var "opdragne i Studeringer; de Lærdes Sprog er dem bekendte", samtidig med at "en opklaret Fornuft har rensset dem for skadelige Fordomme".³² Oplysningsretorikken er ikke til at tage fejl af.

Selskabets kvinder blev præsenteret gennem deres sociale status og menneskelige egenskaber; en præsteenke (den alvorlige), en hovmesterinde (den venlige), en barberenke (den veltalende), en husholderske (den erfarne), en gammeljomfru (den vægelsindede) og en ung, bemidlet og munter jomfru (den forsigtige). Dertil kom et selskab bestående af seks mænd (*Fredags-Selskabet*); en borger i hovedstaden (den kyndige), en hovmester (den forsøgte), en søfarende (den duelige), en borger i en lille købstad (den vindskibelige), en gammel ungarl (den egensindige) og en fætter til den ovennævnte lille jomfru (den muntre). Til sidst var der samleren, som agerede redaktør eller snarere ordstyrer.

Interesserede skribenter kunne vælge et emne og lade det fremføre af en af personerne i de to selskaber, så der var overensstemmelse mellem den enkelte talers konstruerede personlighed og emnets beskaffenhed. Dette blev forklaret for læserne i *Adresseavisen* (nr. 176, 20. november 1769), hvor skribenter opfordredes til at indsende originalmateriale til *Fruentimmer-Tidenden*, der passede til en af de "sædvanlig talende Personer". For en ordens skyld blev rækken af ovennævnte kvindelige og mandlige figurer præsenteret med en kort kommentar om den enkeltes personlige karakteristika og emnemæssige præferencer.

Fruentimmer-Tidendens talende personer var ideelt set kollektivt skabte talerør. Man kan se denne åbenhed for læsernes bidrag som et vigtigt forsøg på at etablere et læser- og publikumsfællesskab omkring tidsskriftet. Læserne havde i princippet indflydelse på skabelsen af selskabernes figurer og dermed på at udforme dem i deres eget billede. Desuden kunne udviklingen af figurerne over tid medvirke til at styrke denne forbindelse og konsolidere fællesskabet. Derfor var det serielle aspekt en væsentlig faktor for tidsskrifter som *Fruentimmer-Tidenden*.³³

31 *Kiøbenhavns Kongelig alene privilegerede Adresse-Contoirs Efterretninger*, 4. august 1767.

32 *Fruentimmer-Tidenden*, nr. 1, 1767.

33 For en diskussion af serialitet og læserfællesskaber, se Maidment: 'Periodicals and serial publications', 498-512.

I praksis må Adressekontorets medarbejdere have redigeret de indsendte tekster og skrevet videre på dem enten som regulære medforfattere af indlæggene eller i form af svar på det indsendte fra de andre "talende personer". Indholdet i *Fruentimmer-Tidenden* var en hybrid mellem et spectator-tidsskrift og læserbrevsforum redigeret ud fra en overordnet linje defineret af de fiktive personers emne- og stofområder. I modsætning til *Den patriotiske Tilskuers* (primært) mandlige selskab, havde redaktøren – samleren – indbudt en kreds af kvinder og mænd i hvis midte, han tog plads som en læserens repræsentant. Kvinderne udgjorde ikke blot et samtaleemne eller tilfældige læserbrevsskribenter, men et samlet kollegium. De var ikke længere genstand for vurderinger og formaninger, men satte dagsordenen. Hvorvidt det viste, at "forstandige, belæste og dannede kvinder var på mode", som det er blevet fremhævet, er uklart, men det tilkendegav en ambition om forandring.³⁴

I første nummer af *Fruentimmer-Tidenden* præsenteredes den plan, der lå til grund for tidsskriftet. Det blev understreget, at kvinder ikke skulle udelukkes fra at skærpe tænkemåden gennem læsning og studering. Dog skulle stoffet tillempes med "alvorlige og nyttige moraler, indhyllede i behagelige Dækker, Sandheder forestillede ved levnedes Billeder og spillende Udtryk", ikke den alt for "alvorlige systematiske og tørre Læse-Maade", der kun behagede få mænd.³⁵ Kvinder blev også opfordret til selv at skrive. På den måde kunne tidsskriftet bidrage til at udrydde fordomme mod halvdelen af befolkningen, som det blev forklaret.

I skabelsen af et kvindeligt publikum – som i *Fruentimmer-Tidendens* tilfælde – lå en antagelse om, at kvinders liv, interesser og potentiale var fundamentalt anderledes end mænds – en kønsdualisme, der kendetegnede hele spectator-generen allerede fra fremkomsten af *The Female Spectator* i 1709 og bidrog til forestillingen om kønnenes adskilte virkeligheder.³⁶ Henvendelsen til en kvindeligt læserskare medførte således en tydeligere adskillelse til det mandlige publikum. Et blik på første årgang viser, at emnerne for fruentimmerne strækker sig over pynt, giftermål, børneopdragelse, blomster-, frugt- og køkkenhave, fjernelse af pletter, børnesvøbelse, udstoppede fugle, vugger, en ny vaskemaskine, vind og vejr, bysnak, farlige champignoner, patriotiske tanker, børns læsning, kaffedrikning, madopskrifter og gode råd som et "Middel mod det Tilfælde, naar Pattebørn suger Hul paa Brysterne". Mændene diskuterede handel, næringsliv, skibsfart, skriftmålets oprindelse, skatteforhold, dirkefri låse, byluft, spisesalt, elskværdighed, æresbevisningers psykologiske betydning, dårlige vaner, fremmede tiggeres omstrejfen, musik, maskerader og mere tænksomme stykker med titler som "Betragtninger over et sovende Barn".

---

34 Mai: *Nordisk*, 444.

35 *Fruentimmer-Tidenden*, nr. 1, 1767,

36 Batchelor og Powell (red.): *Women's Periodicals*, 5-6.

Alligevel kommenteredes på tværs af køn og selskab og foruden de mange råd fandtes også tekster, der eksempelvis problematiserede forholdet mellem kønnene i det offentlige rum og de ubehageligheder unge kvinder kunne møde fra mænd. I nr. 2 (1767) skrev Den unge Jomfrue om alle de domme, som kvinder underkastede sig, når de dristede sig til at spadsere uden ledsager i det offentlige rum. Historien blev iscenesat som en mundtlig beretning til kredsen af læsere. Det samme gælder samtalerne mellem de to selskabers medlemmer, der på opfordring fortæller om deres oplevelser, mens læserne således følger med som en slags indviet publikum.³⁷ Fortællings- og samtaleformen bruges til at mønstre en autenticitet, der rakte ud over de ofte brugte intimitetsformer som eksempelvis det trykte brev. Også dette var typisk for spectator-genren.

I 1768 blev navnet ændret til *Fruentimmer- og Mandfolke-Tidenden* måske for mere tydeligt at signalere tidsskriftets dobbelte publikum. Andre ændringer kom til, f.eks. i 1769, hvor Den unge Jomfrue var blevet gift og nu kaldtes Den nygifte Kone – et eksempel på serialitetens betydning for udvikling og konsolidering af læserfællesskabet omkring tidsskriftet. Ved årsskiftet 1769-70 introduceres en række såkaldte Collegier, der indrammer emnerne. Under rubrikker som Mode-Collegiet, Snakke-Collegiet og Avis-Collegiet diskuterer de kendte karakterer forskellige emner fra broderier til stigning i befolkningstallet i Mannheim. Med disse forandringer i bagagen trådte tidsskriftet ind i trykkefrihedsperioden.

DEN DANSKE ARGUS

I *Fruentimmer-Tidenden* nr. 44 1770 (31. oktober) introduceres en ny skribent, der kan sættes direkte i forbindelse med trykkefrihedens indførelse: "Da en Person ved navn: Den Danske Argus har mærket, at Publicum ønskede sig nogle Anmærkninger over forefaldende Nyheder og Blodets Cirkulation i det store Stats Legeme" har denne skribent begæret rum i *Fruentimmer-Tidenden*. Det har man ikke villet nægte ham. Navnet Argus henviste til et stort uhyre i den græske mytologi, der havde 100 øjne og bevogtede Io, en af Zeus' elskerinder. Inspirationen kom utvivlsomt fra *Then Swänska Argus*, der udkom i perioden 1732-34 med spectator-modellen som grundlag og mestendels handlede om sædernes forfald og især kvinders negative egenskaber.³⁸ Tidsskriftet blev oversat til dansk og udkom i 1740-41 (*Den svenske Argus*).

Den danske Argus proklamerer i sin første tekst, at der er brug for en Argus med sine 100 øjne, så længe svig, åger, bestikkelse, prokuratorsnilde, hykleri, bondeplageri, borgerligt snobberi og mange andre fortrædeligheder findes. Argus vil kæmpe for ret og retfærdighed. Fra første færd er tonen konfronterende. Det er ikke den milde, retledende og dydselskende fortællertype, der ellers havde præget stemmerne i *Fruentimmer-Tidenden*. Det er vagthunden og revseren.

³⁷ Mai: *Moralske*, 236-237.

³⁸ Om *Then Swänska Argus*, se Larsson: 'Min kære søster', 434; Forselius: *God dag*.

I et følgende nummer af *Fruentimmer-Tidenden* (nr. 46) nævnes et af de først udkomne trykkefrihedsskrifter; nemlig bryggeren C. Bagges nævnte skrift *Formeenentlige Aarsager til de mange paa en vis Tiid arriverede Fallissementer ved Brygger-Lauget her i Staden*, hvori der rettedes alvorlige anklager mod bryggerlaugets oldermand for magtmisbrug og korrupsion. De skrifter, der fulgte i kølvandet på Bagges klage, og som udgjorde grundlaget i det, der skulle udvikle sig til den såkaldte bryggerfejde, omtales kort i følgende numre. Argus identificerer sig tydeligvis med Bagge og hans kvaler.

I det følgende nummer (nr. 47, 21. november) bragte Argus et stykke om den nyligt indførte trykkefrihed og hensigterne med den. Var trykkefriheden indført for at nedbryde dyden og sædeligheden? Nej. Trykkefriheden burde ikke bruges til at give "kaade og ublue Skribentere" mulighed for at "vanære Menneskeligheden" eller til at udklække utidige fostre, "der ey burde sees af Christenheden". En tjener eller en gårdskar! skulle ikke bruge trykkefriheden til at få sit eget hjertes onde "Liggendefæe" lagt for dagen. Argus citerede passagen fra trykkefrihedsskriptet om, at redeligt sindede og nidkære patrioter skulle have mulighed for at skrive frit for at angribe misbrug og lægge samme for dagen. Men Argus mente, at den højkongelige nåde omvendt blev misbrugt i nogle nyligt udsendte skrifter, der gik under hovedtitlen *Den danske Democrit-Heraclit*. Det var nedbrydende og umoralske skrifter, hvis indhold gik stik mod hensigten med trykkefriheden, "thi disse stykker, som vi endnu har seet, opvækker kun Daarers Latter, men Fornuftens Graad". Handsken var kastet. "Om Argus maa I dømmе, hvad I vil", sluttede han frejdigt.

Hvem stod bag pseudonymet Den danske Argus? Det gjorde den 39-årige Christian Gormsen Biering (1731-1776); en student fra Odense, der i en årrække havde ernæret sig ved forefaldende arbejde i hjembyen og siden var taget til hovedstaden for at prøve lykken som forfatter. Foruden nogle digte og fabler havde han i 1762 udsendt *Uge-Bladet Thee-Bordet*; en romanføljeton, der havde til hensigt at komme kvinder til hjælp med interessante samtaleemner. I fortalen til første nummer hævdede forfatteren at være opfordret af kvinder til at skrive og udgive tidsskriftet.

I 1764 blev Biering ansat som bogholder, fuldmægtig og korrektør hos Hans Holck på Adressekontoret. Dette arbejde hindrede ikke hans ambitioner som skribent. Tværtimod gav Adressekontorets aktiviteter og berøringsflader ham nye muligheder. I 1765 forsøgte Biering sig derfor med et tidsskrift, der ikke havde et proklameret forsæt om at henvende sig til kvinder, men som tilsyneladende faldt i et kvindeligt publikums smag.³⁹ Formålet med *Patrollen*, som tidsskriftet hed, var "at anføre hvad Efterretninger, hans Gade- og Vey Patrol medbringer,

---

39 Se f.eks. *Patrollen*, 2, 18. januar 1765 og *Det 10. ugentlige Tillæg til Adressecontoirets Efterretninger*, 1767 (udateret).

med hans [redaktørens] egne og andre Anmærkninger over samme”.⁴⁰ Hensigten mindede om spectator-litteraturens metode, nemlig at opsnappe forlydender, samtaler og nyheder fra den praktiske offentlighed, fra den urbane, mundtlige bykultur og bearbejde og kommentere dem på skrift i bladet. Det var således ikke brev- eller læserbrevsformen, der skulle give teksterne autenticitet. *Patrollens* skrivelser skulle være refleksioner af indfanget virkelighed.

Kort tid efter *Patrollens* ophør i 1767 påbegyndte Adressekontoret udgivelsen af *Fruentimmer-Tidenden*, og Gormsen Biering blev involveret i redaktionen af tidsskriftet.⁴¹ Det var muligvis Gormsen Biering, der inkarnerede tidsskriftets såkaldte samler, dvs. den redaktørlignende skikkelse, der fordelte emner blandt selskabernes medlemmer og lod læsernes bidrag sive ud i spalterne.

Efter tre år i skyggerne gav han sig selv en ny rolle og en ny identitet. I stedet for at redigere og skrive som de fiktive medlemmer af tidsskriftets selskaber, brugte han sin stemme under pseudonymet Den danske Argus. Det var uden tvivl trykkefriheden, der havde skabt Argus. Bevidstheden om at Argus adskilte sig fra den sædvanlige stil i tidsskriftet kan være årsagen til, at Gormsen Biering tillige lod sine skrivelser som Den danske Argus udkomme separat som serie hos bogtrykker Poul Herman Høeche. Det var samme trykker, der udsendte et skrift på 32 sider med titlen *Overkiolernes forunderlige Hendelser. En Roman* og som i *Fortegnelse paa alle de siden den allernaadigst forundte Trykkefrihed udkomne Skrifter, i den Orden de ere udkomne* nævnes som et af de allerførste trykkefrihedsskrifter. Heri udgiver den anonyme Gormsen Biering sig for at være en kvindelig stemme ved navn Birgitte.

Birgitte bruger sin "Fruentimmer-Pen" til at latterliggøre tidernes herremode og de mænd, der følger den, og samtidig kommentere emner som uønsket vareindførsel og sydeuropæeres karaktertræk. Med undtagelse af indledning og afslutning er der ikke noget i teksten, der eksplicit proklamerer forfatterens køn. Biering introducerer begrebet "Fruentimmer-Karle" om de småherrer, der gør sig til fruentimmerne. Han afslutter med et PS, hvori han adresserer kønsaspektet: "Om vore Han-Fruentimmer taler jeg ikke et Ord. Ingen kan derudi fortænke mig, efterdi jeg selv er et Fruentimmer, og selv har Frakke og Skiørt. Men som en Hun-Skribent skiuler jeg mit Kiøns Forfængelighed, ligesom Han-Skribenterne skiuler deres Kiøns".⁴²

Med *Overkiolens forunderlige Hendelser* bragte Biering sin erfaring fra *Fruentimmer-Tidenden* med at bruge kvindelige pseudonymer med ind i trykkefrihedsperioden. Men det var i rollen som den årvågne og ubetinget maskuline Argus, at Gormsen Biering gik til angreb på *Den danske Democrit-Heraclit*.

40 *Adresseavisen*, nr. 1, 2. januar 1765.

41 Ehrencron-Müller nævner, at han "havde Andel" i *Fruentimmer-Tidenden*. Ehrencron-Müller: *Forfatterlexicon*, bd. 1, 402.

42 *Overkiolernes forunderlige Hendelser*, 1770, 32.

DEMOCRIT-HERACLIT

Bag serien *Den danske Democrit-Heraclit* stod en anden fynbo; en ung student fra Nyborg ved navn Martin Brun, der skulle blive en af trykkefrihedens flittigste skribenter.⁴³ Han forbindes i forskningen ofte med skriftet *Ole Smedesvends Begrædelser over Risengrød. Af ham selv*, der nævnes som hans første udgivelse og i øvrigt – alene på grund af titlen – i den ældre litteratur bruges som et eksempel på trykkefrihedsskrifternes pauvre litterære kvalitet og publikums dårlige smag.⁴⁴ Men inden Ole Smedesvend blev sat i verden, lod Brun en række andre stemmer komme til orde i *Den danske Democrit-Heraclit*. Navnet Democrit-Heraclit henviser dels til en gængs dikotomisk sammenstilling af den henholdsvis leende og grædende filosof, dels til et satirisk digt af Ludvig Holberg fra 1771 med titlen *Democritus og Heraclitus*.⁴⁵

Hvad var det, der faldt Den danske Argus for brystet og alene vakte dårers latter og fornuftens gråd? Første hæfte i serien indeholdt tre tekster, hvoraf den første bar titlen *En Skrivelse fra Caroline, Mamaes eneste Datter, til Pastor Fido, hendes Skrifte-Fader* og er skrevet i brevform.⁴⁶ En ung pige skriver til sin hjemstavns præst og fortæller om København, denne lasternes bolig. Det er hendes mor, der har sendt hende til byen, selvom moderen burde vide bedre. Moderen blev nemlig selv sendt til København i sine "Jomfrue-Dage, og var bleven Mama tiligere, end hun havde ventet". Men tilsyneladende ønsker moderen ikke, at hendes datter skal være dydigere end hun.

Brevskriveren er en ung, smuk pige. Det ved præsten jo alt om. Præsten har måttet tage sig en gammel enke til hustru for at få et kald, og Caroline forstår, at han af den grund har haft et godt øje til hende. Hun husker ham på en hændelse "i det blaa Kammer paa Taburetten ved Sengen". Senere i teksten findes i øvrigt en ekskurs om nutidens præster, der spiller kort og ikke længere fordømmer utugt, men i stedet er fortrolige med de unge piger: "Nu kan man snakke lige saa fortrolig med en Præst, som med Maren Jordemoder".

Ankommet til København – dette "sællandske Helvede" – samler "de onde Aander med Strusfiær i Hattene" sig om Caroline "som Spy-Fluerne om en frisk Lam-

43 Om Martin Brun, se Horstbøll: 'Trykkefrihedens bogtrykkere og skribenter', 19-23.

44 Se f.eks. Holm: *Nogle Hovedtræk*, 29-30; Andersen: *Illustreret*, 650.

45 Demokrit og Heraklit udgør i øvrigt også omdrejningspunktet for et senere udgivet trykkefrihedsskrift; *En Samtale imellem Democritum og Heraclitum om vore Tiders Contrast eller stridige Ting tilligemed en nye Opdagelse ved Natbordet alt sammen samlet af Professor Babe. Den 6te Junii modtaget. Thiele 1771*. Holbergs digt kan findes i en tekstkritisk udgave på http://holbergsskrifter.dk/holberg-public/view?docId=Skientemte-Digte%2FDeHe%2FDemocritus_Heraclitus.page;toc.depth=1;brand=&chunk.id=start.

46 I det følgende refereres alene til titlerne i serien, da hæfterne ikke er nummererede, og de anvendte citater stammer således fra den i den konkrete sammenhæng nævnte titel. De enkelte hæfter findes også under deres titler (d.v.s. ikke som en del af serien) i Luxdorffs samling, 1. række, bind 17. Hæfterne findes samlet under fællestitlen *Den danske Democrit-Heraclit* med angivelse af Martin Brun som forfatter i Det Kongelige Biblioteks samling.

me-Fierding". Hun sendes til et hus, hvor mændene savler over hende; "Smaae-Herrer med rindende Øyne og fattede Munde af lutter Fruentimmer-Appetit". Hun ombejles, mens hendes Madame arbejder på at give hende et udseende, "som man paa Hoved-Stadens Sprog kalder galant (paa jysk forhoret eller hoeragtig)". Den mest ihærdige bejler, Celadon, danser godt, spiller klaver og synger og taler fransk, men er fordrunken og en horebuk, "som hele Kiøbenhavn erkjender for en stor Menneske-Ven", hvis hovedærinde er "at see Familier formeret, og derudi viser sig en meget tienstagtig lille Herre". Caroline beder til slut præsten om at læse brevet for hendes moder. Hun må nu lade pennen ligge, fordi hun skal på en rejse "fra mit Senge-Kammer ... til Hospitalet". Caroline må således afbryde brevskrivningen for at få lindring for eller hjælp til at imødegå de fysiske konsekvenser, hendes liv i storbyen har bebyrdet hende med.

Den anden tekst i hæftet hedder *Jomfrue Dorimenes hastige Giftermaal* og handler om en ung kvinde, der har mistet sit gode udseende, fordi hun er blevet gravid. Dorimene har stærkt brug for et giftermål, der kan redde hende fra vanæren. Barnet bliver født, men må afleveres til opdragelse andetsteds. Ligesom førnævnte Caroline slægter Dorimene sin moder på – moderen har nemlig også fået børn "uden om". I modsætning til Carolines brev har denne tekst ikke en jeg-fortæller, men er holdt i en mere lakonisk observerende stil.

Anderledes er det i den sidste af de tre tekster, *Allerydmygst Suplique til Hr. Stor-Hiertes Vestlomme*, hvor en ungersvend fortæller, hvordan han drager hjem i den nattemørke by og af vanvare kommer ind i en snæver gade. Her møder han hverken nisser, vætter eller spøgelse, men et fruentimmer, "en kielen og snever Lisette". Hun trykker ham mod sit bryst og "sukkede af G Mol og gav mig et Kys af B dur", så hans danske blod med ét blev italiensk. Herefter beskrives i musik vendinger, hvordan han har sex med kvinden i den mørke gade. Skrivelsen er i øvrigt henvendt til en udenlandsk, spillesyg rigmand.

De tre stykker repræsenterer alle en ny teksttype, der hvad angår stil og indhold med garanti ikke ville have set dagens lys før trykkefriheden. De er alle utvetydige i deres seksuelle hentydninger, ligesom især den første tekst ikke holder sig tilbage i kritikken af tidens præster. Skribenten afmaler et København, der er inficeret af amoralsk levevis. Unge kvinder forføres af charlataner, der lader pigerne i stikken. Mødre fører med fuldt overlæg deres døtre i fordærv. Der drikkes umådeholdent og spilles på livet løs, mens prostitutionen er en del af enhver mørk gades udbud. Den får ikke for lidt.

Et vis anstrøg af misogyni træder frem af teksterne. Kvinderne præsenteres enten som ansvarsløse mødre, kokette pige børn eller som en prostitueret, der blot er en krop i nattemørket. Det samme er tilfældet i seriens næste blad, der bærer titlen *Brev til Mette Corporals fra en Bekjendt i Fyen*. Afsender- og fortællerkonstruktionen er kompleks. Brevet er skrevet af en kvinde, Maren, der er veninde til brevmotageren Mette, der opholder sig i København, men der introduceres tillige en tredje person, Giertrud Smeds. Årsagen til brevet er nemlig en samtale

mellem Giertrud og Maren, hvor talen faldt på Mette. Giertrud har flere gange set Mette i København, når hun gik på komedie og på visitter. Denne Giertrud fungerer således på en gang som vidne og korrespondent. Der etableres tre funktioner; modtageren, der opholder sig i Købehavn, fortælleren, der opholder sig på Fyn og vidnet, der af og til er i København. Læseren bliver således lukket ind i en intim relation mellem tre kvinder, hvor der overvåges og kommenteres internt.

Gertrud har fortalt Maren, at der tales om de mange "muntre Mandfolk", der gør Mette visitter, når hendes mand, en soldat, er på vagt. Brevskriveren beundrer i øvrigt "den Kraft der ligger i den Kiøbenhavnske Luft til at danne den verste Tiunte [trunte] til et regelmessigt Fruentimmer". Som nævnt har Gertrud af og til set Mette i København på komedien og på visitter. Mette bærer ofte langt slæb, kamme i håret, envelope-kåbe, hvide silkestrømper og fløjlsko. Klædernes materialitet udgør et vigtigt referencepunkt i brevets sociale skildring.

Maren husker Mette som en fattig bondepige iklædt gamle pjalter, der ikke just så ud til en dag at skulle bære fløjlskåber og silkekjoler. Brevskriveren laver stykke for stykke en sammenligning mellem Mettes tidligere usle klæder og den nye fine garderobe. Tidligere var hun blevet henrykt for et simpelt strømpebånd, men ikke længere. Fløjlsko har afløst træsko, kammerdug og fine kniplinger har erstattet kartunshue og "nu svøbes den Krop, som før tog Takke med en Bays Klokke, i saa meget Silke-Tø, at en halv Alen deraf fejer Kiøbenhavns Gader". Mettes tøj og krop er således genstand for brevskriveren og vidnets bagtalelse.

Brevskriveren har hørt, at fruentimmerne i København ikke har tid til at stoppe deres strømper, fordi de har så travlt med at gøre visitter – det nødvendige må vige for det galante. Derfor bærer kvinderne lange silkeslæb, så man ikke kan se de hullede strømper. Maren synes at det er underligt, at man spilder god silke på at feje gaden, men samtidig ikke orker at stoppe sine sokker. Kvinderne må fryse gevaldigt med deres tynde og hullede strømper i modsætning til folk på landet, der bærer to par uldsokker og halm i træskoene. Brevskriveren tilbyder at stoppe strømper for Mette og vil gerne besøge hende i København og sige du til hende. Selvom Mette er blevet fin på den, skal skriveren nok holde sig tilbage. Brevskriverens fordømmende tone er iklædt forløren omsorg for veninden i storbyen.

Gennem skildringerne af klædernes materialitet lige fra halmen i træskoene til hullerne i silkestrømperne diskuteres forholdet mellem land og by, mellem nøjsomhed og pyntesyge, mellem almuedragtens naturlighed og modens unaturlige kreationer, mellem landlig kyskhed og urban letfærdighed, mellem provinsiel ærlighed og byens overfladiskhed. Ingen af kvinderne fremstår i øvrigt særlig sympatiske. Den kritik af kvinders opførsel, der var en fast bestanddel af de moralske fortællinger og tidsskrifterne før trykkefriheden, har fået et nyk op.

Det er ikke klart, hvorfor disse skrifter provokerede Den danske Argus i en sådan grad, at han måtte berette om det. Selv holder han sig ikke tilbage med kritik og krasbørstig satire. Men måske er det Heraclit-Democritys hovedemner og ublu skildringer, som Argus vender sig mod. Netop det forhold, at de fortællende kvin-

delige personer anvender en form, der ligger langt fra *Fruentimmer-Tidendens* kvindelige selskabs udtryksmåder og emnekreds, kunne være en anstødssten.

KVINDER OM MÆND

Brevformen var Martin Bruns foretrukne ramme i de første blade, og gik også igen i seriens tredje hæfte, der bærer titlen *En Skrivelse fra Charlotte udi Kiøbenhavn til En Provstinde paa Landet om Mandfolkets ynkelige Optøger*. Igen er det forholdet mellem kønnene i København, "denne store Daare-Kiste", der er emnet. Den kvindelige brevsriver henvender sig til en provstinde på landet og fortæller, at hun er en del af et selskab af otte ugifte kvinder, der vil arbejde for mænds forbedring. Kvinderne har prøvet at påvirke mændene med spas og latter som en kontrast til deres forstillelse, der forpester det sociale liv. Tobenede kamæleoner og hæslige bavianer. Sådant benævner Charlotte en særlig mandetype, der ikke kan andet end at te sig fjollet og selvsk.

Mændene forstår ikke deres naturlige forpligtelse til at gøre sig fortjente til kvindernes yndest. Derfor kommer de otte kvinder ofte i selskaber, ikke for at vise sig frem som så mange andre, men for at observere, om der finder en forbedring af mændene sted. Kvinderne forsøger at konversere om seriøse emner, men ak, mændene svarer kun kortfattet og distræt. De er alt for optagede af deres udseende og klæder. De er mere opmærksomme på deres nye fjerhatte end på konversation. Mange mænd er pynte- og spillesyge, og Charlotte giver eksempler på opblæste herrer fra selskabslivet, der lydeligt smækker deres tobaksdåser, hvisker, tisker og pludrer, sukker højlydt og kniber øjnene sammen for at granske kvinderne. Særligt én af de observerede mænd ville med sine skabagtige fortællinger være mere hjemme blandt fiskerkonerne på Gammel Strand. Her ses det materielle – klæder, fjerhatte og smækkende tobaksdåser – igen forbundet med overfladiskhed og forfald, mens mændenes tale sammenlignes med fiskekonerne knævren.

Kuren mod denne mandlige lidelse hedder "roelig Eftertanke" og består i at holde sig inden døre i 14 dage og frakaste sig alle "Narre-Streger, saavel i Klæderne, som i sin Omgang" og ikke mindst få den "slemme sladrende Tunge" til at være stille, bl.a. ved at holde sig fra punch og kaffe, som løsner tungen på en uheldig måde. Sidste led i kuren er indtagelse af et laksativ ved navn "Fornuftige Forestillinger". "Hør, tænk og tie" er hovedingredienserne i kuren. Gennem en kvindelig fortællerstemme tegner Martin Brun et lidet flatterende portræt af sine kønsfæller – eller i hvert fald de af dem, der tilhører det københavnske selskabsliv.

De samme otte kvinder går i det næste skrift direkte i flæsket på Den danske Argus med *En Skrivelse fra det af otte Fruentimmer bestaaende Sælskab til Argus, denne nyemodige og dristige Skribent*. Allerede i titlen finder vi en sarkastisk bedømmelse af Argus som skribent. Undertitlen fortæller i øvrigt, at der er tale om et forsvarsskrift for Caroline, Mette, Charlotte og andre kvinder, læserne har

mødt i ugeskriftet. I konfronterende vendinger imødegås Argus' skrivelser, der kritiseres for sin eklektiske og kopierende stil og for sit kvindesyn. Hvordan kan han tillade sig at dømme de kvinder, der omtales i ovenstående skrifter? Der henvises fra begyndelsen til Argus' nævnte opkog om trykkefrihedens brug fra *Fruentimmer-Tidenden* nr. 47.

Argus er grov og dumdrstig, og hans kådmundede skrivemåde i *Fruentimmer-Tidenden* viser, at han ikke har forstået de moralske tanker og bitre sandheder, som har været præsenteret i *Den danske Democrit-Heraclit* – ej heller har han forstået trykkefrihedens idé. Netop trykkefrihedens velsignelser bringes frem af de otte kvinder. Den "høyprikelige Trykker-Frihed" har tilladt, at de, der tør og har naturlige evner til at afmale lasterne i kendelige og livagtige farver, ikke længere er tavse. Kongen har ønsket at se "sine Staters Sønners og Døttres Genie paa en offentlig uindskrænkket Maade". Ikke så snart trykkefriheden var blevet indført, søgte forfatteren til "Caroline" råd hos de otte kvinder i sit forehavende som skribent. Kvinderne fortæller om hans glæde ved nu endelig med majestætens velvilje at kunne udtrykke sine holdninger om misbrug og laster og dermed hjælpe til det almenes bedste.

Det er et moralsk argument, der her præsenteres. De otte kvinder er gået i kompagniskab med forfatteren og forsvarer ham, fordi han livagtigt skildrer tingenes tilstand, ligesom hans figurer "har lært at tage Masqven af Løgnen og sige Sandhed paa en upartisk og uegennyttig Maade". Argus kan åbenbart ikke tåle, at laster lægges for dagen. Herefter følger en længere passage om sædernes forfald. Noget Argus ikke selv formår at imødegå som skribent: "I vil være en offentlig Dadler, og veed ikke de første Elementer i Dadle-Kunsten". Argus burde vise menneskekærlighed, især overfor "Fruentimmer og unge Skribentere". Han burde tænke sig om, inden han sætter pennen til papiret og "lade enhver Fornuft-Slutningen være som en skarp Dolk, hvormed I kan afskiære Død-Kiødet af den moralske Krop".

Konstruktionen med et kvindeligt selskab er en direkte spejling af den udformning, som *Fruentimmer-Tidenden* havde etableret gennem de foregående års udgivelser. De to hæfters kvindelige selskab udgør på sin vis en konkurrerende stemme til *Fruentimmer-Tidendens*. Selskabets unavngivne mandlige skribent er et redskab for kvinderne. Her er den performative dimension spillet helt ud. Martin Brun giver gennem det kvindelige selskab i skriftet stemme til en forargelse over og fordømmelse af Argus' kritik af de fiktive kvinder (Caroline, Mette, etc.), som Brun selv har skabt, og hvis roller, han selv har spillet. Ikke nok med det bliver metaniveau skriftets udgangsposition, idet de otte – fiktive – kvinder går i brechen for den – virkelige – mandlige forfatter til skrifterne om Caroline og Mette, dvs. Martin Brun. Brun forlader sine roller og lader et fiktivt kvindeligt selskab, der i øvrigt minder om *Fruentimmer-Tidendens* selskab, tale for ham, dvs. for hans regulære forfatterpersona. Det er ikke – kun – skrifterne om Caroline og Mette, der forsvares, men forfatteren bag dem.

Den danske Argus værdiger ikke de otte kvinder et svar, men kommenterer blot deres skrift med en bemærkning om, at det ikke var anderledes end han havde forventet (*Fruentimmer-Tidenden*, nr. 50, 1770) og afslutter med en lidt uklar sætning: "En stor Lykke at Papiret dog er hvidt, at man kan see de fine Træk, og ikke sort, som den Danske Mercurius formoder at være i Presborg til Fals for en Mette Corporals".

Brun fortsætter sin forklædning som kvindelig skribent ugen efter med *En Skrivelse fra Dorinde til sin Fader*, en højstemt moralsk forfaldshistorie. Dorinde fortæller om, hvordan hun var nedstyrtet i "Lidenskabernes Drukkenskab, og hendraget i Vellysternes Hvirvelvind", mens "optændte Slanger" var på udkik efter hendes uskyld. Den mister hun. Ikke kun på grund af ung mands forførelse, men også fordi andre unge kvinder har lokket Dorinde til at se stort på den gode opdragelse, hendes far har givet hende. Dorinde stikker af med sin forfører, der i et anfald af anger begår selvmord. I vildelse flygter Dorinde og ender i en landsby, hvor en "frisk ung Bonde-Karl" tager sig af hende. Snart bliver Dorinde anklaget for mord på forføreren, men bliver frifundet. Alt hvad hun ønsker er nu at blive forsonet med sin far. Fortællingen vil blive forsat i et senere nummer, hedder det på sidste linje. Det skete ikke.

Martin Bruns serie afsluttes nemlig med *Sandfærdig Fortællning om Besynderlige Tanker ved en mærkværdig Samling paa den Danske Skueplads*, der udkom ved juletid 1770 og intet har med historien om Dorinde at gøre. Vi er i stedet tilbage i den mere revsende stil. I skriftets første sætning nævnes Philopatreas, og også Argus kommenteres i en enkelt passage; "dog er det Modens Stil, at giøre lærte Afvigelser og indsirkle de Tanker, der kommer paa Tverts i Hiernen; (man læse Argus; denne høtyndet Model, han gjør saaledes)".

Ellers er det den gængse historie om sædernes fordærv, socialt snobberi, modeluner og især unge pigers lyster og fald. Med de populære maskerader som udgangspunkt tordnes mod forlystelser i København; man går hellere på værtshus end i kirke, ofrer andagten for "en Skaal Caffé og en portion Bagtalelse".

Det er den urbane sociabilitet, der står for skud. Det går slag i slag. Trangen til at gå til maskerade og i teateret fører til økonomisk armod. Folk bruger i det hele taget for mange penge. Grådighed og fattigdom er tidens svøbe. Dette forvisses man om gennem en samtale mellem to fritænkende hollændere, som forfatteren har overhørt. Dertil er københavnernes smittet af parisiske griller, og den franske indflydelse dominerer i en sådan grad, at man kan kun komme frem i København ved at kunne lidt fransk. Fortælleren henvender sig til en patriot, men også han vil kun tale fransk. Fortælleren giver igen med ordentlig svada om rigets tilstand. Men nye tider vil komme, hvis bare ikke det allerede er for sent.

Teksten adskiller sig på flere måder fra de foregående i serien. Fortællerstemmen er ikke personificeret, emnerne blandes godt op og der veksles mellem indignation og satire. Denne *Den danske Democrit-Heraclits* svanesang viser på flere måder, hvilken retning Martin Brun gik de kommende år. Den minder en hel del

om *Ole Smedesvends Begrædelser over Risengrød*, der skulle blive emblematiske for Martin Bruns tekster. Samlet set er *Den Danske Democrit-Heraclit* en temmelig eklektisk serie, der indeholdt tekster i forskellig genrer og former. Det er tydeligt, at Brun afprøver stilistiske virkemidler og forskellige emners potentiale.⁴⁷

KONKLUSION

Årsskiftet 1770-71 udgjorde et vendepunkt for alle aktører i denne artikels undersøgelse. Med trykkefrihedens indførelse blev forholdene for *Fruentimmer-Tidenden* drastisk ændret, hvilket ses af den debat, der fulgte i kølvandet på Den danske Argus' skriverskifte. Nye tider var på vej. Tidsskrifterne havde siden midten af århundredet gennemgået en langsommelig transformation, mens trykkefrihedens indførelse med ét ændrede spillereglerne. Pludselig blev det et åbent spørgsmål, hvem læserne egentlig var, og hvad de ville læse. Af den grund var både tidsskrifterne og trykkefrihedsskrifterne i den første tid konstant afsøgende. Ved årsskiftet sadlede *Fruentimmer-Tidenden* derfor helt om. Årets sidste nummer (26. december) blev afsluttet med en redaktionel meddelelse om, at tidsskriftet efter årsskiftet ville udkomme under navnet *Magazin for alle Stænder*. Man forsikrede også læserne, at Den danske Argus ville "beholde sin Plads" i tidsskriftet. Ingen af delene skete. Tidsskriftet blev i stedet videreført under navnet *Magazin for patriotiske Skribentere, hvori politiske, moralske og historiske Materier uden Bekostning indføres, begyndt med Skrive-Friheden*. Titlen fortæller eksplicit, hvilke emner der vil blive taget op, og at læserne uden betaling kan bidrage. Og den fortæller, at den trykkefrihed, der med ét havde gjort *Fruentimmer-Tidenden* passé, var grundlaget for en ny offentlighed. At tidsskriftet blev stillet til rådighed for "patriotiske Skribentere", var en direkte reference til trykkefrihedsreskriptets ordlyd og proklamerede hensigt (se note 1). Trykkefriheden betød, at tidsskriftet bevægede sig fra det kønsopdelte til det fællespatriotiske.

Fruentimmer-Tidendens endeligt betød også, at Den danske Argus gik solo og fremover alene skrev i sit eget tidsskrift med titlen *Den danske Argus*. Man havde ellers forsikret læserne om Argus' tilstedeværelse i det nye magasin. Siden fremkomsten på *Fruentimmer-Tidendens* sider i oktober 1770 havde Biering Gormsen udsendt sine tekster parallelt i en serie trykt på fire sider i kvart. Nu stod han alene og fortsatte denne udgivelsesrække i eget navn.

Martin Bruns *Den danske Heraclit-Democrit* stoppede også ved årsskiftet 1770/71. I *Fortegnelse over alle de Skrifter, som siden Trykkefriheden ere udkomne* nævnes, at serien *Den Danske Democrit-Heraclit* består af seks numre, der udkom stykvis hos Svare i Skindergade "i form af Ugeblade, der til al god Lykke have op-

---

47 *Den Danske Democrit-Heraclit* blev ikke omtalt i de pænere litterære magasiner som *Lærde Efterretninger* og *Kritisk Journal*. Den første tekst af Marin Brun, der nævnes i *Lærde Efterretninger* er Jeppe Vægters *Betragtninger over Staten og det almindelige Beste samlede paa hans Natte-Vagt i Aaret 1771* (i nr. 25, 20. juni 1771, 392).

hørt, formodentlig af Mangel paa Kiøbere". Anmelderen karakteriserer de seks blade som temmelig ens, hvilket således viser, at de er "avlede i en [én] Hierne". De er skrevet i "den gemeeneste Tone, fulde af Kromands-Vittigheder og Nybeders Klygter, der som oftest ytrer sig imod den saa kaldte Argus; thi Kragen ved nok hvad Soe den skal ride paa". Der citeres et stykke af indledningen til Carolines brev (*Den danske Democrit-Heraclit*, nr. 1) som et eksempel på seriens ringe litterære værdi.⁴⁸

For både Biering og Brun var grænserne mellem fakta og fiktion, mellem person og personlighed, mellem selvet og rollen flydende. I Democrit-Heraclits tilfælde ses en ikke ukompliceret konstruktion af forfatterstemmer. Mens Brun benytter sig af narrative forløb med brevfortællinger og anekdoter som form, anvender Biering Gormsen en spectator-lignende stil, som han allerede havde afprøvet i tidsskriftet *Patrollen*. Han lader Argus-figuren byde sig til for publikum som en moralsk forfatterstemme og spiller trods anonymiteten på en form for tillidsforhold mellem forfatter og publikum, når han lover at holde øje med "Blodets Cirkulation i det Store Stats Legeme" for sine læses skyld.

Begge var repræsentanter for den evindelige trang til at kontrollere og overvåge idealer for opførsel både for københavnernes i almindelighed, men så sandelig også for læsere og forfattere. De to forfatteres tekster kan ses som et refleksivt billede på den ny offentlighed, der så at sige skabes på stedet og vokser frem for øjnene af dem, ikke mindst ved deres egen hjælp.

LITTERATUR

Trykte kilder

- Andersen, Vilhelm: *Illustreret dansk litteraturhistorie*, bd. II, København: Gyldendal, 1936.
- Batchelor, Jennie og Manushag N. Powell (red.): *Women's Periodicals and Print Culture in Britian, 1690-1820s. The Long Eighteenth Century*, Edinburgh: Edinburgh University Press, 2018.
- Berge, Kjell Lars: 'Developing a New Political Text Culture in Denmark-Norway 1770-1799'. I E. Krefting et al. (red.): *Eighteenth-century periodicals as Agents of Change. Perspectives on Northern Enlightenment*, Leiden: Brill, 2015, 172-184.
- Biering, Christian Gormsen (red.): *Uge-Bladet Thee-Bordet*, København, 1762.
- Brun, Martin: *En Samtale imellem Democritum og Heraclitum om vore Tidens Contrast eller stridige Ting tilligemed en nye Opdagelse ved Natbordet alt sammen samlet af Professor Babe. Den 6te Junii modtaget*, København: Thielo, 1771.
- Brun, Martin: *Den danske Heraclit-Democrit*, 1-6, 1771.
- Burke, Peter: 'Performing History: The Importance of Occasions', *Rethinking History. The Journal of Theory and Practice*, 9 (1), 35-52, 2005.
- Cowan, Brian: 'What was masculine about the public sphere? Gender and the coffeehouse milieu in post-restoration England', *History Workshop Journal*, 51, 2001, 127-157.
- Den patriotiske Tilskuer*, 26, 17. april, 1761.
- Den patriotiske Tilskuer*, 27, 20. april, 1761.
- Den patriotiske Tilskuer*, 37, 25. maj, 1761.
- Det 10. ugentlige Tillæg til Adressecontoirets Efterretninger* (udateret), 1767.

48 Fortegnelse over alle de Skrifter, som siden Trykkefriheden ere udkomne, nr. 11-12, 163-64

- Ehrencron-Müller, H.: *Forfatterlexikon omfattende Danmark, Norge og Island indtil 1814*, bd. II, København: Aschehoug, 1925.
- Engel, Christian: *Ondsiget, Ondvittighed og Uoverbevisning*. Upubliceret speciale, Saxo-instituttet, Københavns Universitet, 2016.
- Forselius, Tilda Maria: *God dag, min läsare! Bland berättare, brevskrivare, boktryckare och andra bidragsgivare i tidlig svensk veckopress 1730-1773*, Stockholm: Ellerströms, 2015.
- Fortegnelse over alle de siden den allernaadigst forundte Trykkefrihed udkomne Skrifter, i den Orden de ere udkomne*, København: Thiele, 1771.
- Fruentimmer-Tidenden eller Fredags-Selskabet*, 1767.
- Fruentimmer- og Mandfolke-Tidende*, 1768-70.
- Hansen, P.: *Illustreret Dansk Litteraturhistorie*, bd. II, København: Det nordiske Forlag, 1902.
- Holberg, Ludvig: Democritus og Heraclitus.
http://holbergsskrifter.dk/holberg-public/view?docId=Skiente-Digte/DeHe/Democritus_Heraclitus.page;query=democritus;brand=default (2.10.2018).
- Holm, Edvard: *Nogle Hovedtræk af Trykkefrihedens Historie*, København: J.H. Schultz, 1885.
- Horstbøll, Henrik: 'Trykkefrihedens bogtrykkere og skribenter 1770-1773', Grafiana: Årbog for Danmarks Grafiske Museum, 2001, 9-25.
- Horstbøll, Henrik: 'Bolle Willum Luxdorps samling af trykkefrihedsskrifter 1770-73', *Fund og Forskning*, 44, 2005, 371-414.
- Horstbøll, Henrik: 'Anonymsiteten, trykkefriheden og forfatterrollens forandring i 1700-tallets Danmark', *Lychnos. Årsbok för idé- och lärdoms historia*, 2010, 147-161.
- Jakobsen, Jesper: *Uanstændige, utilladelige og unyttige skrifter: En undersøgelse af censuren i praksis 1746-1773*, København: Saxo-Instituttet, upubliceret ph.d.-afhandling, Københavns Universitet, 2017.
- Jensen, Johan Fjord et al. (red.): *Dansk Litteraturhistorie*, bd. IV, København: Gyldendal, 1983.
- Kiøbenhavns Kongelig alene privilegerede Adresse-Contoires Efterretninger*, 4. august 1767.
- Krefting, Ellen: 'Feminine forkledninger. La Spectatrice Danoise i 1700-tallets tidsskrifthistorie'. I Eivind Tjønneland (red.): *Oplysningens Tidsskrifter. Norske og danske periodiske publikasjoner på 1700-tallet*, Bergen: Fagbokforlaget, 2008, 37-60.
- Krefting, E., Aina Nøding og Mona Ringvej: *En pokkers skrivesyge. 1700-tallets dansk-norske tidsskrifter mellom sensur og ytringsfrihet*, Oslo: Scandinavian Academic Press, 2014.
- Kritisk Journal*, 1771.
- Larsson, Lisbeth: 'Min kære søster og uforlignelige ven! Om 1700-tallets svenske presse og dens fruentimmertidsskrifter'. I Eva Hættner Aurelius og Anne-Maie Mai (red.): *Nordisk Kvindelitteraturhistorie*, bd. 1, København: Rosinante/Munksgaard, 1993, 430-434.
- Lærde Efterretninger*, 25 (20. juni) 1771.
- Magazin for patriotiske Skribentere, hvori politiske, moralske og historiske Materier uden Bekostning indføres, begyndt med Skrive-Friheden*, København, 1771.
- Mai, Anne-Marie (red.): *Moralske Fortællinger 1761-1805*, København: Borgen, 1995.
- Mai, Anne-Marie (red.): *Nordisk kvindelitteraturhistorie*, bd. 1, København: Rosinante/ Munksgaard, 1993.
- Maidment, Brian: 'Periodicals and serial publications, 1780-1830'. I M.F. Suarez og M. L. Turner (red.): *The Cambridge History of the Book in Britain, 1695-1830*, bd. V, Cambridge: Cambridge University Press, 2009, 498-512.
- Maliks, Jakob: *Vilkår for offentlighet. Sensur, økonomi og transformasjonen af det offentlige rom i Danmark-Norge 1730-1770*, Trondheim: Norges teknisk-naturvitenskapelige universitet, Institutt for historie og klassiske fag, 2011.
- Mchangama, Jacob og Frederik Stjernfelt: *MEN. Ytringsfrihedens historie i Danmark*, København: Gyldendal, 2016.
- Nexø, Tue Andersen: *Ikke de voldsomme. Politisk offentlig og offentlig skønlitteratur, England 1640-1750*, København: Museum Tusulanums Forlag, 2014.
- Nøding, Aina: 'Lysthusets diskurs. Forhandlinger i og om en gryende dansk-norsk litterær offentlighed', *Edda* 4, 2008, 349-50
- Pallares-Burke, Maria Lucia: 'The Spectator, or the metamorphoses of the periodical: a study

- in cultural translation'. I Peter Burke og R. Po-chia Hsia (red.): *Cultural Translation in Early Modern Europe*, Cambridge: Cambridge University Press, 2009, 142-159.
- Patrollen*, nr. 2, 18. Januar, 1765.
- Powell, Manushag N.: *Performing Authorship in Eighteenth-Century English Periodicals*, Plymouth: Lexington, 2012.
- Rian, Øystein: *Sensuren i Danmark-Norge. Vilåårene for offentlige ytringer 1536-1814*, Oslo: Universitetsforlaget, 2014.
- Thielo, Carl August: *Den borgerlige Hovmesterinde eller en Samling af moralske, kritiske og oeconomicke Tanker for Fruentimmere*, København: Thielo, 1759.
- Villemert, Pierre-Joseph Boudier de: *Fruentimmerets Ven*, København, 1761.
- Worsøe-Schmidt, Lisbeth: *1700-tallets danske forfattere og deres offentlighed – forbundet med en komplementær kulturteori*, København: Københavns Universitet, upubliceret ph.d.-afhandling, 1999.
- Worsøe-Schmidt, Lisbeth: 'Spectators in Denmark'. I Thomas Bredsdorff og Anne-Marie Mai: *Enlightened Networking. Import and Export of Enlightenment in 18th Century Denmark*, Odense: Syddansk Universitetsforlag, 2004, 23-34.

ULRIK LANGEN
 PROFESSOR, PH.D.
 SAXO-INSTITUTTET
 KØBENHAVNS UNIVERSITET
 FRW104@HUM.KU.DK

ABSTRACT (UK)

Ulrik Langen: "The crow knows which sow to ride": *Fruentimmer-Tidenden* and the first debate of the freedom of the press in the early 1770s

Unlimited freedom of the press was officially declared in the kingdom of Denmark-Norway on September 14, 1770. But how was this sudden and unexpected new freedom initiated and implemented in practice, and how can this transition from a general public under censorship to a public opinion benefitting from unlimited freedom of the press be observed? The transformation can be studied in *Fruentimmer-Tidenden*, a periodical which appeared in the years before the freedom of the press was declared and continued to be published in the first period of the new uncensored Öffentlichkeit. In this article, I explore an up until now neglected debate starting in *Fruentimmer-Tidenden* which is particularly illustrative of the transfer to the new condition of press freedom. The debate was characterized by incipient experimentations with freedom of the press and created conceptions of female readerships – and was generated by two male authors using fictitious female pseudonyms. This initiating debate was performed as a discussion on gender and morality, as well as fundamentally dealing with the actual purpose of the freedom of the press.